

A. JAKULIS

„SUMOS EVANGELIJŲ“ IR „MALDŲ KRIKŠČIONIŠKŲ“ AUTORYSTĖS KLAUSIMU

Kėdainių leidinių (1653)¹ bendroje lenkiškoje pratarmėje paminimos visos SE ir MKr dalys² – evangelijos ir pamokslai, pasija, maldos ir katekizmas – ir sakoma, kad jas parengę S. Minvydas ir J. Božimovskis. Tiesa, tai pasakyta ne visiškai aiškiai: galima suabejoti, ar visos minėtosios dalys turimos galvoje. Tačiau S. Minvydo ir J. Božimovskio autorystė dar aiškiau patvirtinama kalvinų sinodo (1653) protokole³. Pratarmės pastaba, kad evangelijos ir pamokslai „Ńą od Nas Ńámych wyczerpnione / zebrane / y ákommodowáne do Kazań“ tikriausiai rodo, kad tik pačius verstinus tekstus parinko ar aptarė lyg ir kokia komisija – asmenys, kurių vardu parašyta pratarmė. Jie galėjo peržiūrėti ir vertimus (pratarmėje aiškia, sakoma, kad taip daryta su giesmynu), bet iš esmės visas darbas turėtų būti atliktas dviejų minėtųjų asmenų. Tačiau niekur nėra nė užuominos, kuriuos tekstus vertė S. Minvydas ir kuriuos – J. Božimovskis. Tolesniems kalbos tyrinėjimams svarbu bent iš dalies išsiaiškinti šiuos klausimus. Tai padaryti įmanoma, tik remiantis kalbos analize.

Labai ryškių kalbos skirtybių tarp SE ir MKr ar jų dalių pastebėti negalima, tačiau šiokių tokių duomenų vis dėlto yra. Pirmiausia krinta į akis nevienoda kai kurių nelietuviškos kilmės žodžių rašyba. Štai žodyje *Kristus* SE pradžioje iki 77₁₇ (21 pamokslas) ir paskutiniuose penkiuose pamoksluose (244₇–262) paprastai rašoma pirmoji raidė *K-* (pradžioje – 141x, pabaigoje – 41x); *Ch-* užfiksuota tik 3 kartus pradžioje ir 4 – pabaigoje: *Christus* 9₂₀, 10₄₋₅, 246₂₅, 258₂₀, *Christusa* 5₂₇₋₂₈, 250₁₃, *Christufan* 258₂₁ (visi, išskyrus 246₂₅, evangelijų tekstuose)⁴. Likusioje

¹ Visi pavyzdžiai pateikiami iš pirmojo leidimo vienintelio išlikusio Upsalos egzemplioriaus; naudotasi mikrofilmu, saugomu LTSR MA bibliotekoje (Mf–731). Dėl šio leidinio santykio su antruoju žr. Jakulis A. Pakeitimai antrajame „Knygos nobažnystės“ leidime. – Kn.: Leksikos ir sintaksės klausimai. Šiauliai, 1974, p. 19–26.

² Šaltinių santrumpos vartojamos įprastinės, plg. Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a. – V., 1967, p. 298tt.

³ Jo publikaciją žr. Stang Chr. S. Archivalia. – APh, III, 1932, p. 27–28.

⁴ Versdami evangelijas, SE rengėjai, matyt, naudojami kitų autorių vertimais, todėl šiuose tekstuose gali būti tiek rašybos, tiek kitokių kalbos nenuoseklumų, atsiradusių dėl ankstesnių lietuviškų raštų įtakos.

Kai kurių nekaitomų žodžių variantai SE ir MKr

Žodžio variantai	Užrašymų skaičius					
	SE 1–77 ₁₇	SE 244 ₇ –262	SE 77 ₁₈ –244 ₆	pasija	maldos	katekizmas
arba	44	8	1	–	–	–
alba	7	3	–	–	–	–
aba	2	10	84	7	8	9
abo	–	–	1	–	–	–
bet	4 (evangelijose)	4 (evangelijose)	313	58	27	5
betaig	–	–	16	–	4	–
betai	–	–	2	1	1	–
bat	16	1	15	1	2	–
bataig	74	9	–	–	2	–
bo	–	–	26	–	2	1
ba	–	–	1	–	–	–
daug	7	1	5	1	–	–
daugel	3	–	–	–	–	–
daugi	–	–	21	9	14	–
idant	101	15	245	62	138	6
idanti	–	–	1	–	–	–
id	1 (iš kl. at.)	–	40	–	4	–
jog	42	–	–	1	–	–
juog	77	23	604	45	50	10
nes	13	7	199	37	11	9
nesang	60	13	10	–	4	1
nuo	1	2	125	19	59	4
nuog	95	27	80	8	57	3
nog	3	–	–	–	–	–

Žodžio variantai	Užrašymų skaičius					
	SE 1–77 ₁₇	SE 244 ₇ –262	SE 77 ₁₈ –244 ₆	pasija	maldos	katekizmas
taip	–	–	96	11	10	5
taipo	–	–	40	–	–	–
teip	57	16	53	1	16	2
teipo	–	–	2	–	–	–
todėl	7	2	43	7	3	3
todrin	18	5	–	–	–	–

SE dalyje ir MKr vyrauja užrašymai su pirmąja *Ch*-: tik *Christ*- rašoma pasijoje ir katekizme, maldose formos su *Ch*- užfiksuotos 65 kartus, o su *K*- – tik 1 (*Krif-tufiep* 31₆); vidurinėje pamokslų dalyje (77₁₈–244₆) *Ch*- užrašyta 98x, o *K*- – 12x. Panašiai skiriasi žodžio *adyna* rašymas: SE pradžioje 8x, o pabaigoje 4x užrašyta *adin*-; kitose aptariamųjų leidinių dalyse rašoma *hadin*- (SE 77₁₈–244₆–8x, pasijoje – 14x, MKr – 4x. Vienintelis *adinon* MKr 72₆ užfiksuotas paskutiniame maldų puslapyje: šio puslapio tekstelis gali būti paimtas iš kokio kito leidinio (skiriasi net jo šriftas). Analogiškai (ne visai nuosekliai) skiriasi žodžio *pagonis* (*pahon*-: *pagon*-), vardo *Abraomas* (*Abraham*-: *Abrom*-) rašymas.

Šie skirtumai mažai reikšmingi, tačiau, matyt, nėra atsitiktiniai. Svarbiausia tai, kad tų pačių tekstų (SE pradžios ir pabaigos) kalba skiriasi ir kitomis ypatybėmis, kurios, tiesa, nėra labai ryškios, bet labai reikšmingos:

1. SE ir MKr randame po du ar tris (kartais ir daugiau) kai kurių nekaitomų žodžių variantus. Kai kurie iš tų variantų būdingi SE pradžiai ir paskutiniams pamokslams, o kiti – likusiems tekstams; įdomesnių atvejų statistiką žr. lentelėje.

Ypač atkreiptinas dėmesys į tai, kad:

a) *arba* ir *alba* sutinkami beveik vien SE 1–77₁₇ ir 244₇–262, o kituose tekstuose randame *aba* (*abo*); vienintelis *arba* SE 189₃ užfiksuotas evangelijos tekste;

b) SE pradžioje ir pabaigoje nevartojami arba visiškai reti *bet*, *bo*, *id*, *nuo*, *taip*, kurie vyrauja ar bent dažnai pasitaiko kitose SE dalyse ir MKr;

c) SE pradžioje ir gale dažni *bataig*, *jog*, *todrin* kitiems tekstams nebūdingi.

2. Akivaizdūs tariamosios nuosakos formų skirtumai. Vidurinėje SE dalyje jos paradigma (be 3 a.) atrodo taip:

1 sg. -čia (2x) // -čio (1x): *jeřkočia* 201₁₂, *iřmeginčia* 144₂₃, *nueņcio* 106₁₅;

2 sg. *-tumei* (53x) // *-tum* (1x): *áfieruotumeņ* 182₁₄, *ataduotumey* 209₆, *ateytumey* 187₉... *butum* 185₇;

1 pl. *-tumim* (73x) // *-tume* (9x), refl. *-tumes* (1x) // *-tumesi* (3x): *neabejotumim* 242₈, *ápturetumim* 92₅, 218₂₀... *galetume* 144₈, 168₂₅... *dabotumes* 133₁₉, *kiáltumefi* 214₁₂;

2 pl. *-tumit* (7x), refl. *-tumitesi* (1x): *atmintumit* 118₉, *giártumit* 219₄... *džiaugtumitefi* 122₄.

Tokios pat tariamosios nuosakos formos ir pasijoje bei MKr:

a) pasijoje – 1 sg. *-čia* (5x) // *-čio* (5x), 2 sg. *-tumei* (3x), 1 pl. *-tumim* (2x), 2 pl. *-tumit* (6x), refl. *-tumes* (1x) // *-tumitesi* (1x);

b) maldose – 2 sg. *-tumei* (30x), refl. *-tumeis* (2x) // *-tumeisi* (2x), 1 pl. *-tumim* (99x) // *-tumime* (2x) // *-tume* (50x), refl. *-tumes* (7x) // *-tumesi* (6x);

c) katekizme – 1 sg. *-čio* (7x), 2 sg. *-tumei* (2x), 1 pl. *-tumim* (2x).

SE 1–77₁₇ vyrauja 2 sg. ir 1 pl. formos su formantiniu *-b-*:

2) sg. *-tumbei* (16x) // *-tumei* (4x): *ápturetumbei* 59_{10–11}, *átmintumbei* 35₁, *ne butumbey* 8_{8–9}... *ateytumey* 35₁;

1 pl. *-tumbime* (12x) // *-tumbim* (4x) // *-tumbime* (1x) // *-tumim* (2x) // *-tume* (2x) // *-tum* (1x), refl. *-tumesi* (3x): *ápturetumbime* 73₄, *butumbime* 3₂₁, 49_{2–3}... *gárbintumbim* 8₃... *ápturetubime* 61₅, *átfakitumim* 9₂₄... *ápturetume* 13₄... *iþpažintum* 73₂, *daugintumefi* 49₁.

SE 244₇–262 taip pat užfiksuotos trys formos su *-b-*: *ne butumbey* 261₁₉, *weyktumbey* 261_{16–17}, *galetumbime* 251₁₅ (greta *atlayftumim* 248₂₅, *pádownotumim* 248₂₅, *roditumim* 250₂₅)⁵.

3. SE pradžioje vartojamos tematinės veiksmazodžio *duoti* praes. 3 formos: *duodá* 12₁₆, 14₂₆, *ne duodá* 36_{10–11}, 46₂₈, *ne duoda* 48₁₇, *neduoda* 48₁, *iþduodá* 46₂, *páduodá* 12₂₆, *paduodá* 34₂₃, 45_{9–10}, *páduoda* 67₁₆, 69₁₁, refl. *paduodafi* 38₈. Tik vieną kartą (evangelijos tekste) užrašyta *paduoft* 29₁₀. Paskutiniuose pamoksluose taip pat tēra *duodá* 250₁₉, 257₆, *páduodá* 252_{21–22}. Vidurinėje SE dalyje sutinkamos beveik vien atematinės formos: *duoft* 80₂₇, 91₃, 104₁₃, 116₃, 124₂₇, 128₂₈, 165₂₀, 165₂₂, 165₂₅, 166₂₃, 172₈, 173₂, 187₂₂, 188₁₉, 190₁₃, 194₁₆, 222₁₉, 238₄ (2x), 242₆, 242₇, *Duoft* 165₂₃, *duofti* 102₁₇, 108₂₀, 121₂₅, 183₅, 188₂₁, *neduofti* 181₇, *ne duofti* 199₁₁, refl. *nefiduoft* 200_{9–10}, *ataduofti* 222₃, *iþduoft* 84₂₈, *ižduofti* 191₂₂, 191₂₆, *ne ižduofti* 192₁₇, refl. *iþfiduofti* 99₁₉, 191₂₇, 215₂₅, *nuduofti* 141₁₃ (iš klaidų atitaisymo vietoj *neduofti*), 141₁₄, refl. *nufiduofti* 172₄, 203₁₄, *paduofti* 209₁, refl. *páfiduofti* 231₇, *pasfiduofti* 122₁₂, *perduofti* 209₂₅, *užduofti* 120₂₂. Tematinės formos rastos tik dvi: *duoda* 166₁₁ ir refl. *neduodafi* 173₅. Pasijoje irgi užrašyta *iþduoft* 266₂₅–267₁, 273₇,

⁵ 1 sg. ir 2pl. formų paskutiniuose pamoksluose visiškai nėra, o SE pradžioje užfiksuota tik po porą: *iþrišcia* 10₆, *tariēie* 70₁₆; *neiþbrautumite* 37₂₃, *negrieþitumit* 11₂₀.

iβduofsti 270₂₀, refl. *iβfiduofsti* 268₈ (bet *te perduodá* „teparduoda“ 269₁₁₋₁₂). Maldose užfiksuota tik *duoft* 35₄, o katekizme – *duoft* 82₁₉, *iβduofsti* 82_{13a-14a}, 92_{11a} (bet refl. *duodafi* 81_{26a} – 82₁).

4. Būdvardžio *dangujėjis* (|| *dangujejis*?) SE pamoksluose yra 16 formų: pradžioje – 13, pabaigoje – 2 (n. sg. m. *dāngujāghis* 251₁₁, *dānguegis* 248₁₅), o vidurinėje dalyje – tik 1 (n. sg. m. *dānguiā ghis* 132₁₈). Pastarojoje dalyje paprastai vartojamos *dangujis* formos (27x), pvz.: n. sg. m. *dānguis* 174₁₄, 173₅, g. sg. m. *dāngujo* 94₂₂, d. sg. m. *dāngujamuy* 218₁₅ ir t. t. Tik būdvardžio *dangujis* formų randame pasijoje (i. sg. f. *dāngujomis* 274₂₇) ir katekizme (4x). Maldose jos pavartotos net 24 kartus (tik čia yra ir n. sg. m. *dānguiais* 66₁₀).

5. Veiksmažodžių *galėti*, *gulėti*, *mylėti*, *norėti*, *turėti* ir *veizdėti* (bei jų priešdėlinių vedinių) praes. 3 formos pasitaiko tiek pilnosios, tiek sutrumpintos (be -i). Sutrumpintosios formos (tipas *gal*) vyrauja SE pradžioje (62 šalia 12 pilnųjų) ir paskutiniuose pamoksluose (9 šalia 1 pilnosios), o kitose SE dalyse ir MKr jos žymiai retesnės už tipą *gali*: SE viduryje – 59 (pilnųjų – 209), pasijoje – 2 (pilnosios – 5), katekizme – 4 (pilnųjų – 10); maldose tėra 9 pilnosios formos.

6. SE pradžių ir paskutinius pamokslus nuo kitų tekstų labai ryškiai skiria dviejų sinonimų porų vartojimas:

a. Žodžio *kiekvienas* formos SE 1–77₁₇ pavartotos 12 kartų, paskutiniuose pamoksluose – 5 kartus, vidurinėje SE dalyje – 2 kartus (215₁₇ ir 220₈). Pasijoje ir MKr jų visiškai nėra. Jo sinonimas *kožnas* SE vidurinėje dalyje užfiksuotas 30 kartų, pasijoje – 6, MKr – 15 kartų, SE pradžioje – 1 kartą evangelijos tekste (*kožnás* 66₉), paskutiniuose pamoksluose jo visiškai nėra.

b. SE 77₁₈–244₆, pasijoje ir katekizme vartojamos žodžio *pranašas* formos (atitinkamai – 23x, 3x ir 3x). Jokių jo sinonimų šiose dalyse nėra (šios reikšmės žodžių maldose nėra). SE pradžioje šio žodžio formų užfiksuota 11, o pabaigoje – 2, tačiau tik evangelijų tekstuose. Pačiuose pamoksluose vartojamas tik žodis *prarakas* (pradžioje – 10x, paskutiniuose pamoksluose – 2x).

Čia suminėti tik patys ryškiausi skirtumai tarp SE 1–77₁₇ bei 244₇–262 ir visų likusių SE ir MKr tekstų. Įvairių skirtybių yra žymiai daugiau (pvz., SE pradžioje ir pabaigoje vyrauja d. sg. *tawi*, *fawi* arba *taw*, *faw* šalia retesnių *tau*, *fau*, o kitose dalyse dažniausiai pasitaiko pastarosios), bet jos mažiau akivaizdžios (arba dar nepakankamai ištyrinėtos). Tačiau ir suminėtieji skirtumai, rodos, leidžia teigti, kad vienas vertėjas parengė visus MKr tekstus, pasiją ir SE vidurinę dalį (77₁₈–244₆), o kitas – tik SE pradžių ir paskutinius penkis pamokslus. Šiokie tokie nenuoseklumai (greta įprastinių pasitaiko vienas kitas žodis arba forma, nebūdingas tai teksto daliai) gali būti paaiškinami tuo, kad : a) tas pats vertėjas žinojo ir vartojo kai kurių žodžių ir formų skirtingus variantus (tik nevienodai jie buvo jam įprasti); b) šios tokios įtakos turėjo ankstesni lietuviški raštai (ypač evangelijų vertimai);

c) kai ką galėjo įrašyti redaktoriai; d) abu autoriai galėjo artimai bendradarbiauti ir tikrinti vienas kito vertimą. Pastarasis spėjimas beveik nekelia abejonių, nes SE ir MKr atskirų dalių vertėjai nenurodomi, t.y. šių tekstų parengimas interpretuojamas kaip kolektyvinis darbas.

Lieka neaišku, kurią dalį vertė S. Minvydas ir kurią – J. Božimovskis. Minvydo pavardė leidinių pratarmėje ir sinodo protokole pirmąja minima gali būti ne dėl to, kad jis daugiau tekstų išvertė, o tik norint pabrėžti didelį šio reformacijos veikėjo autoritetą⁶. Tai visiškai įtikima, ypač jei S. Minvydas tikrino ir visus J. Božimovskio verstus tekstus. Tokiu atveju būtų labiau suprantama ir žinia, kad pas S. Minvydą važiavo Kėdainių bažnyčios sesijos įgaliotiniai „lietuviškos giesmės ir maldoms suderinti“⁷: išeitu, kad MKr vertė ne S. Minvydas. Taigi ne jis turėjo versti ir pasiją bei viduriniąją SE dalį: jam reikėtų priskirti tik SE pradžią ir paskutinius pamokslus. Žinoma, šios prielaidos labiau pagrįsti kol kas negalima.

ZUR AUTORSCHAFT VON „SUMA EVANGELIJŲ“ UND „MALDOS KRIKŠČIONIŠKOS“

Zusammenfassung

Die Sprache verschiedener Teile von „Suma evangelijų“ und „Maldos krikščioniškos“ (1653) unterscheidet sich nicht viel, doch es gibt Daten vorhanden, die zwei Autoren vermuten lassen.

Den Anfang von „Suma evangelijų“ (1–77₁₇) und die letzten Predigten (244₈–262) wurden wahrscheinlich von einer Person übersetzt und alle anderen Texte – von einer anderen. Der erste Übersetzer schreibt gewöhnlich *Kristus*, der andere – *Christus*, der erste – *arba|| alba* „oder“, *bat||bataig* „aber“, *teip* „so“, der andere – *aba*, *bet||betaig* u. a. Nur in den Texten des ersten Autors sind Konjunktivformen mit dem Formanten *-b-* zu finden. In diesen Texten werden fast regelmäßig die tematischen Formen der 3. Person vom Verb *duoti* und in den übrigen die atematischen gebraucht u. s. w.

Es ist bekannt, daß diese Texte von S. Minvydas und J. Božimovskis übersetzt wurden, es ist aber noch schwer festzustellen, welcher von ihnen und welchen Teil vorbereitet hatte. An der Hand von etlichen Unterlagen kann man triftiger vermuten, daß der Anfang von „Suma evangelijų“ und die letzten Predigten von S. Minvydas und andere Texte von J. Božimovskis übersetzt wurden.

⁶ Plg. Lukšaitė I. Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a. – V., 1970, p. 29.

⁷ Lukšaitė I. Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba XVII a. – Lietuvos TSR MA Darbai. A serija, 1971, t. 1 (35), p. 121.